

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану
ректора Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Рівне
Видавець О. Зень
2021

УДК 94(367):94(477)
С-481

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 30 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Анатолій Філінюк – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

Володимир Фісанов – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича

Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий
співробітник Інституту історії України НАН
України

Відповідальний редактор
кандидат історичних наук, професор **Валерій Шеретюк**

Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць на пошану
ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора
Руслана Постоловського. – Рівне : О. Зень, 2021. – 432 с.

ISBN 978-617-601-377-8

Видання присвячене 70-річчю від дня народження професора, ректора Рівненського державного гуманітарного університету, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Академії педагогічних та соціальних наук, члена-кореспондента Міжнародної слов'янської академії Р. М. Постоловського. У збірнику подані наукові розвідки з історії слов'янських народів та широкого спектру проблем української історії різних періодів. Серед авторів – науковці з академічних установ та вишів України й зарубіжжя.

Видання розраховане на науковий та викладацький загал, студентів, та всіх, хто небайдужий до історії.

УДК 94(367):94(477)

ISBN 978-617-601-377-8

© Рівненський державний
гуманітарний університет, 2021

**Вшановуючи
ювіляра**

**ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА 1914–1918 рр.
І МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ЗАРОДЖЕННЯ НОВОЇ СВІТ-СИСТЕМИ**

Упродовж XX століття, яке увійшло в історію як період епохальних глибинних змін, що зачепили практично всі сфери життєдіяльності тогочасного суспільства, система міжнародних відносин тричі зазнавала кардинальних зрушень. Двічі це було викликано світовими війнами – глобальними конфліктами 1914–1918 і 1939–1945 рр., у ході яких були перекроєні не тільки кордони в Європі та світі, але й долі як окремих людей, так і цілих народів. Аналіз причин, наслідків і уроків світових воєн набуває особливої актуальності в обстановці загрози руйнації міжнародно-правових засад функціонування сучасної постбіполярної системи міжнародних відносин, зокрема в результаті розв'язаної Російською Федерацією війни проти України і російської окупації Криму, а також воєнно-політичної спроби Росії дестабілізувати обстановку на сході України.

Перша світова війна 1914–1918 рр. стала відображенням докорінних змін глобального і внутрішнього характеру в різних країнах і групах країн, наслідком глибинних економічних і політичних процесів розвитку цивілізації наприкінці XIX – початку XX ст. Основна причина війни корінилася у складних суперечностях між країнами-учасниками, які були результатом глобальної кризи цивілізації як наслідку та прояву індустріального прогресу. При цьому особливо яскраво проявилася тенденція монополій до експансії та агресії. Зрощення монополій з державою і формування державно-монополістичного капіталізму надавало державній політиці все більш експансіоністського характеру. Про це свідчили, зокрема, зростання мілітаризації, виникнення військово-політичних союзів, збільшення локальних конфліктів, посилення колоніального гноблення тощо. Загострення суперництва між провідними державами і групами країн стало також наслідком відносної нерівномірності їх соціально-економічного розвитку на рубежі XIX – XX ст., що впливало на рівень і характер зовнішньої експансії та привело, в кінцевому підсумку, до військового конфлікту світового масштабу.

Столітній ювілей завершення Першої світової війни 1914–1918 рр., укладення і підписання мирних договорів став вагомим інформаційним приводом до нового неупередженого погляду в контексті ретроспективного аналізу проблем війни і миру, війни і політики, війни і дипломатії, війни і соціуму, війни і культури тощо. Велика війна 1914–1918 рр. увійшла в історію як перше збройне зіткнення двох ворогуючих коаліцій держав у світовому масштабі. Глибинні її причини були пов'язані з особливостями політичного, господарського, соціального розвитку світу на рубежі XIX–XX ст. Розбіжності інтересів і прагнення до завоювання провідних позицій на міжнародній арені підштовхнули тогочасні великі держави до створення військово-політичних союзів і коаліцій. У результаті в кінці XIX і на початку XX ст. були створені два

троїстих військово-політичних об'єднання – блок Німецької імперії, Австро-Угорщини й Італії у 1879–1882 рр. (Троїстий союз) і коаліція Франції, Російської імперії та Великої Британії (Антанта) упродовж 1893–1907 рр.

Холодна війна між цими блоками на тлі боротьби за переділ світу швидко привела до загострення протиріч практично у всіх регіонах світу, а особливо в Європі. Саме тут вибухнула символічна порохова бочка – політико-дипломатична боротьба на Балканах переросла у збройну сутичку між Австро-Угорщиною і Сербією. На бік Дунайської монархії стала кайзерівська Німеччина, а Сербію підтримали держави Антанти. Липнева криза 1914 р. як «холодна» фаза блокового протистояння уже на початку серпня перейшла у фазу «гарячої» тривалої війни – першого глобального збройного конфлікту XX ст., найбільше відомого під назвами Великої війни і Першої світової війни. Термін Перша світова війна ввів у науковий обіг у вересні 1914 р. німецький філософ Е. Геккель. Ранкова щоденна американська газета «The Indianapolis Star» від 20 вересня 1914 р. цитувала його заяву: «Не існує жодних сумнівів, що перебіг і характер страхаючої «Європейської війни» ... стане першою світовою війною у повному розумінні того слова» [1]. В історіографії цей термін у якості офіційної назви поширився після публікації в 1920 р. книги «Перша світова війна» [2] британським істориком і військовим кореспондентом Ч. Репінгтоном, а з початком Другої світової війни став загальноприйнятим. Стосовно терміну «Велика війна» (The Great War) або «Війна для завершення всіх воєн», то з вибухом першого глобального конфлікту він вживався для означення війни між двома блоками – Центральних держав і Антанти [3].

Перша світова війна 1914–1918 рр. характеризується кількома фундаментальними рисами, які чітко проглядаються з часової дистанції в сто років.

По-перше, Велика війна була небаченим досі глобальним збройним конфліктом з точки зору кількості задіяних у ньому держав, народів, людських і матеріальних ресурсів.

По-друге, воєнні дії точилися на величезних за довжиною і глибиною театрах, причому не лише в Європі, де глибина ведення бойових дій доходила до приблизно 500 км, а й в Азії та в Африці, не тільки на суші, але й на океанічних просторах і в повітрі.

По-третє, збройне протистояння відбувалося на основі використання нової техніки і нових засобів ведення бою. Так, зокрема, вперше воюючими коаліціями масштабно були задіяні танки, авіація, підводні човни, кулемети, проведена газова атака.

По-четверте, воєнно-політичні союзи охопили в кінцевому підсумку практично увесь світ, що було результатом вступу у світову війну Османської імперії на боці австро-німецького блоку, а британських колоній, Японії, США на боці держав Антанти.

По-п'яте, доба Великої війни стала небаченим змаганням дипломатій, дипломатична боротьба загалом і за союзників зокрема перевершила відповідні колізії періоду дипломатичної революції XVIII ст. Результатом боротьби дипломатій під час Першої світової війни стало якісне і кількісне переформатування воюючих коаліцій (наприклад, Італія перейшла на бік

троїстої Антанти, союзником цієї коаліції стали й США), що в підсумку остаточно закріпило перехід воєнно-стратегічної й оперативної-тактичної ініціативи до держав Антанти і їх перемогу у світовому конфлікті.

По-шосте, Велика війна в небачених раніше масштабах революціонізувала світ, особливо і насамперед Європу, призвівши не лише до вибуху революцій і революційних рухів у Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Фінляндії, Україні, Індії, Китаї, Мексиці, але й до розпаду і припинення існування чотирьох імперій – Російської, Німецької, Австро-Угорської, Османської.

По-сьоме, колишня імперська периферія або й окремі її ядра перетворилася спочатку в рухливий революційний сегмент післявоєнного світоустрою (наприклад, Фінляндія, Україна, Угорщина тощо), а потім або набула державної та міжнародної суб'єктності (наприклад, Польща, Чехія, Королівство сербів, хорватів і словенців тощо), або стала складовою інших держав (Україна) чи елементом мандатної системи Ліги націй (колишні колонії Німецької та Оттоманської імперій).

По-восьме, Ліга націй стала першою глобальною міжнародною організацією, яка взяла на себе зобов'язання і відповідальність за збереження, забезпечення і підтримання миру в світовому масштабі, недопущення нової глобальної війни як засобу розв'язання протиріч і суперечностей міждержавного характеру.

По-дев'яте, перший глобальний збройний конфлікт підтвердив домінуючу на той час тенденцію: зміна міжнародної системи відбувається лише в результаті масштабної війни. З огляду на це Велика війна 1914–1918 рр. була цілком логічним продовженням ланцюга Тридцятилітня війна – Вестфальська система міжнародних відносин – Наполеонівські війни – Віденська міжнародна система – Перша світова війна – Версальсько-Вашингтонський міжнародний світоустрій, але за низкою принципових відзначених вище рис кардинально відрізнялася від своїх попередниць.

По-десяте, Перша світова війна настільки органічно поєднується з огляду на характер тенденцій еволюції світу і розвитку міжнародних відносин з міжвоєнним двадцятиліттям з його численними війнами, збройними конфліктами й анексіями та з Другою світовою війною, що є резон навіть вести мову не про дві світові війни, а про одну Тридцятилітню світову війну XX століття, яка охопила 1914–1945 рр.

По-одинадцяте, Велика війна, при всьому її трагізмі, створила умови для нових трансформаційних зрушень практично у всіх сферах життя соціуму. Водночас вона й поглибила розломи між переможцями та переможеними, у таборі держав-переможниць, невдоволення і супротив народів, які лише частково або зовсім не реалізували своїх державницьких устремлінь, протистояння з Радянською Росією, а потім і СРСР тощо, що в результаті дуже швидко засигналізувало про нестійкість нового світопорядку.

Загалом завершення Великої війни перевело світ у нову стадію розвитку господарсько-фінансових відносин, політичного устрою і міжнародної системи. На зміну столітнього Віденського світоустрою прийшов Версальсько-Вашингтонський міжнародний порядок. Він став найменш тривалим у хронологічному плані відрізком еволюції міжнародних відносин і ввійшов у

аннали історії як міжвоєнне двадцятиліття. Пророчо справдилися слова маршала Ф. Фоша про систему договорів, які стали результатом закріплення перемоги держав Антанти в Першій світовій війні: «Це не мир, а перемир'я на двадцять років».

Розвиток світового співтовариства на початку XXI століття підтвердив, що людство так і не пододало найбільші виклики та загрози попереднього віку. Нині ми зіштовхуємося з проблемами, які тією чи іншою мірою нагадують виклики початку XX століття, однак технології та інформаційні можливості сьогодні перебувають на значно вищому рівні розвитку. Проте, як і сто років тому, сучасні війни розпочинаються віртуально – війною ідей та інтелектуальним протистоянням, яке значно посилюється через використання новітніх інформаційних технологій.

Шлях до повномасштабної інформаційної війни, об'єктом якої є нині Україна, розпочався в історичному минулому. Але найбільш успішним у даному контексті виявився досвід Першої світової війни, коли світові імперії розгорнули широкомасштабні пропагандистські та агітаційні кампанії, спрямовані на формування «патріота вітчизни», для якого Батьківщина важить більше, ніж власне життя. Останнє наштовхує на певні роздуми: з одного боку, ми й сьогодні говоримо про патріотизм та любов до Батьківщини, тож чи варто засуджувати політику урядів учасників світової війни 1914-1918 років? А з іншого боку, населення Британської, Російської чи Австро-Угорської імперії було багатонаціональним, що зумовлювало глибокі розбіжності у баченні майбутнього між поляками, наприклад, і росіянами чи українцями. Тому вплив на населення, який систематично та цілеспрямовано здійснювали уряди даних країн, був, на нашу думку, певною мірою маніпулятивним, оскільки здійснювався заради забезпечення військової мобілізації та політичної лояльності громадян. Тож особистий простір людини у переддень війни 1914–1918 років був порушений масовою пропагандою та агітацією ідей, спрямованих на формування громадянина – «патріота, готового вести війну до перемоги».

Певно, саме тому дослідження, присвячені змісту та особливостям використання інформації та пропаганди під час війни 1914–1918 років, з'явилися одразу після її закінчення. Одним із перших у 1921 році опублікував свою роботу «Преса та Генеральний штаб» [4] британський дослідник Н. Літтон. У ній автор зробив спробу аналізу роботи Генерального штабу Великобританії в роки війни, особливостей побудови взаємозв'язків з громадськістю.

У 1927 році американський соціолог Г. Ласвель у своєму дослідженні «Техніка пропаганди у світовій війні» наголошував, що в роки війни необхідною є «мобілізація думок», оскільки в умовах воєнного часу та «небезпеки, яка загрожувала у результаті свободи думок, була більша за ту, яка могла з'явитися в результаті спотворення цих думок» [5]. Як бачимо, для дослідника війна – це період, коли обмеження свободи думки стає нагальною потребою воюючої держави, адже в іншому випадку людина залишається вільною від маніпулятивного впливу пропагандистської машини і зберігає критичне мислення, що зовсім зайве для авторитарної державної машини, особливо, в умовах війни.

Вже у наступному році іще один американський дослідник, член Комітету суспільної інформації в роки Першої світової війни Е.Л. Бернейс випустив монографію «Пропаганда» [6], яка, на нашу думку, і сьогодні може бути використана в якості підручника з основ пропаганди та зв'язків з громадськістю.

Серед сучасних дослідників тематика Першої світової війни залишається більш ніж актуальною. За останні роки відбулося ряд наукових конференцій, семінарів, круглих столів, приурочених початку, перебігу та завершенню війни 1914–1918 років. Були видані фундаментальні колективні монографії, зокрема, «Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки», «Перша світова війна у фокусі історії» й інші, опубліковані праці істориків різних країн і наукових шкіл (М. Волоса, Е. Гобсбаума, Й. Леонарда, Б. Ліддела, Х. Мюнклера, М. Нейберга, Н. Нечаєвої-Юрійчук, Е. Рогана, С. Трояна, В. Фісанова, П. Харта, А. Хвальби, М. Хейстінгса та багатьох інших), присвячені практично всім аспектам Великої війни.

Метою даної наукової розвідки є вивчення маніпулятивного впливу держави на свідомість людини у переддень та в роки Першої світової війни.

Сьогодні ми активно звертаємо увагу на вагому роль інтелігенції, публічних особистостей в інформаційних війнах сучасності. Та вже у ХІХ столітті творча інтелігенція була зосередженням інтелектуального потенціалу суспільства, «носієм національної свідомості, бо виступала за збереження й розвиток національної культури, продукувала ідеї національно-визвольної боротьби, обстоювала демократичні ідеали, відігравала неабияку – нерідко визначальну! – роль у формуванні громадської думки тієї чи іншої країни» [7].

Нині складно точно означити ту атмосферу, яка панувала на європейському континенті у переддень Першої світової війни. Для багатьох сучасників вона відзначалася стабільністю, непорушністю та незмінністю. Як наголошує британський історик П. Фуссел, «Велика війна мала місце у статичному, порівняно з нашим, світі, зі стабільними цінностями, в якому значення абстрактних понять здавалися постійними і надійними. Кожен знав, ... що означає Честь» [8].

Підготовка населення європейських країн до майбутньої війни розпочалася на початку ХХ століття. Особливе місце серед використовуваних засобів посіла художня література та візуальні засоби, зокрема листівки, плакати, календарі тощо. У книгарнях з'являються воєнно-утопічні романи, автори яких зображували ймовірне військово-політичне протистояння між європейськими країнами, підкреслювали позитивну роль війни в оновленні суспільства, переконували читача у перемозі саме тієї країни, яку вони представляли. Найбільш популярним військово-утопічний роман був у Німеччині, однак і у Великобританії, і у Франції подібні твори мали своїх шанувальників. Варто зазначити, що й сьогодні цей жанр залишається популярним для промоції тих чи інших ідей, у тому числі, пов'язаних із формуванням уявлення читача про можливий розвиток політичних подій та результати ймовірного, зокрема, військового протистояння між державами. Так, наприклад, у 2009 році у РФ надійшли у продаж книги про «крах українського

проекту» та неминучу війну між двома державами, що знайшло своє відображення і в українських виданнях [9].

Окрім прози, яку не всі громадяни імперій могли прочитати винятково з об'єктивних причин (наприклад, неграмотності), популярним засобом впливу на пересічного громадянина стала поезія, яка легко запам'ятовувалася. Цікавим, з нашого погляду, є той факт, що за час війни в Німеччині було написано понад три мільйони шовіністичних віршів [10]. І це лише в одній Німеччині!

Поруч із друкованим словом використовувалися й візуальні засоби впливу на свідомість окремої людини, насамперед листівки – відносно дешеві й надзвичайно поширені засоби зв'язку на початку минулого століття. Листівки друкувалися великими накладками, використовувалися як для відкритого листування, так і для колекціонування, тож уряди і Антанти, і Троїстого союзу активно скористалися цією можливістю впливу. Порівняльний аналіз листівок засвідчує, що мистецькі засоби, використовувані противниками, часто були подібними. Так, наприклад, і німецькі, й російські пропагандисти закликали свої народи до священної війни з ворогом, яка загрожує самому існуванню власної нації. Проводилися аналогії з міфологічними сюжетами – знищення багатоголової гідри німецьким воїном (символічний образ боротьби добра і зла), або ж звертання до образів непереможних билинних героїв російськими пропагандистами (Іллі Муромця, наприклад). Таким чином, задіювалася стереотипність мислення власних громадян, адже у самій природі людини закладені психологічні передумови, що «полегшують працю пропагандиста та закріплюють провину у війні за противником» [11]. Даний феномен можна пояснити тим, що людина робить свій вибір між неприємним фактом війни та бажанням вірити у торжество добра у світі. Таким чином, можна припустити, що в свідомості окремої людини противник стає уособленням зла, а власна перемога трактується як перемога добра.

Образи, навіювані художніми творами, візуальними засобами формували світогляд аудиторії, сприяли утвердженню стереотипів взаємного сприйняття як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Враховуючи той факт, що «соціальна пам'ять налаштовується на користь матеріалу, конгруентного очікуванням» [12], у політичній пропаганді світової війни 1914–1918 років активно використовувалися стереотипи, які здійснювали своєрідну моральну підготовку населення до війни, готуючи людину до протистояння з реальним, а не уявним противником.

Можемо припустити, що на початку XX століття людина опинилася в ситуації, коли їй пропонувалися готові образи, які чітко визначали сторону добра і зла. Більше того, порівнюючи з нашим часом, складно не погодитися з тезою про те, що людині властиво заповнювати відсутню інформацію про іншу людину «за допомогою стереотипів, що містяться у нашій свідомості» [13]. Це особливо відчутно, коли йдеться про представників інших націй. Особисті уявлення про етнічну групу та стереотипи про дану етнічну групу можуть частково співпадати, однак у своїй реакції на ті чи інші подразники представники однієї етнічної спільноти, як правило, мають більше спільного, ніж індивідуального, що відкриває широкі можливості для урядових кіл авторитарних держав використовувати їх заради досягнення конкретних

політичних інтересів. Останнє, на нашу думку, знайшло свій вияв в урядовій політиці Німеччини, Великобританії, Росії та інших воюючих держав у роки Першої світової війни. Так, зокрема, на самому початку війни, у 1915 році, німецький кайзер Вільгельм II з нагоди свого дня народження нагородив Орденом Орла дванадцять «письменників-патріотів» [14]. Серед нагороджених був і автор популярного на той час вірша «Гімн ненависті до Англії» Ернест Ліссаур, в якому він написав: «Лише один ворог у нас є: Англія...» [15]. Даний вірш, на думку автора, досить чітко відображав позицію урядових кіл Німеччини, зацікавлених у формуванні та поглибленні почуття ненависті до свого противника, яким на той час виступала Велика Британія. Як зазначав відомий австрійський письменник С. Цвейг, «серед сімдесяти мільйонів німців досить швидко не стало жодного, хто б не знав «Гімну ненависті до Англії від першого до останнього рядка» [16].

Одночасно серед підданих Британської імперії створювався й культивувався образ безжального і підступного німецького солдата: у британській пресі поширеною була інформація про звірства німецьких військ у Бельгії, що створювало відповідний настрій та емоції у читача [17]. Це лише окремі приклади маніпуляцій свідомістю людини, використовуваних в роки Великої війни. Власне, пропаганда ненависті, здійснювана воюючими державами, переслідувала цілком прагматичні цілі: у першу чергу, піднести бойовий дух як військових, так і цивільних, мобілізувати їх на війну, в якій особисті інтереси та потреби підмінювалися державними чи урядовими.

Результатом подібного впливу на свідомість стала відповідна поведінка населення. Митці та письменники визначали війну як «чудову нагоду», «священний момент», «годину тріумфу найвитонченіших цінностей» [18]. Всенародна ейфорія, яка охопила німецьке суспільство у серпні 1914 року, ввійшла в німецький науковий та суспільно-політичний дискурс, як « дух 1914 року» (*Geist von 1914*) [19]. Патріотичне піднесення спостерігалось й у Великобританії та Франції. Прикладом вияву патріотичного запалу, войовничого настрою може слугувати спроба відомого французького письменника А. Франса, якому на той час було 70 років, записатися добровольцем у діючу армію. І хоча йому було відмовлено, останнє, на нашу думку є показовим прикладом готовності різних прошарків суспільства до «священної війни».

Незважаючи на те, що пропагандистська машина працювала упродовж усієї Першої світової, перші ж бої показали усю жорстокість і жахливість справжньої війни. Позиційний характер, нові види озброєння, використання хімічної зброї і, що найголовніше, часта відсутність видимого ворога деструктивно вплинули на патріотичні настрої бійців. Можна собі лише уявити увесь той жах, який відчував 18-річний воїн, в чий окоп потрапив снаряд і убив його товаришів та побратимів!

В умовах постійного масового вбивства окремих особистості було складно зберегти в собі людські почуття, попередню систему цінностей і не деградувати морально. Військові дії обумовлювали нову самоідентичність – «ми» – свої і «вони» або «він» – ворог. «Ми – особистості з іменами та індивідуальними

особливостями; він – суцільна колективна сутність... Він не такий хороший, як ми» [20].

Історичні факти дають підстави стверджувати, що впродовж Великої війни сформувався збірний образ фронтовиків, об'єднаних спільним побутом, постійною небезпекою загибелі чи поранення, нервовим напруженням тощо. Все це сприяло встановленню нових емоційних зв'язків між військовослужбовцями і, в кінцевому підсумку, вплинуло на формування нової світ-системи після завершення війни.

Завершення світової війни та повернення до мирного життя стало новим випробуванням як для вже колишніх військових, так і для цивільного населення. Особливо болючим даний процес був для країн, що програли й були вимушені сплачувати репарації переможцям. А багатьом військовим так і не вдалося віднайти себе у мирному житті

Для ветеранів війни економічна та соціальна невизначеність, відсутність реальних засобів впливу на політичні процеси стали причиною переосмислення власної ролі в суспільному житті. Як зазначив один із учасників світової війни Е. Вудворд, «для мого покоління і особливо для тих, хто був в армії, війна була тим досвідом, який домінуватиме над нашим подальшим життям... Я гадав, що майбутнє було в наших руках... Ці сподівання були розвіяні... Люди, що повернулися з війни, важать у політичному житті своєї країни менше, ніж будь-яке покоління за останні два чи три століття» [21].

На нашу думку, саме прагнення відчувати себе потрібним країні підштовхнуло багатьох ветеранів до підтримки радикальних правоекстремістських рухів в європейських країнах, зокрема, Національної партії у Великобританії, «Младогерманського ордену» у Німеччині чи Національного союзу ветеранів у Франції. Якщо до цього додати психологічну нестабільність, невпевненість у завтрашньому дні, розчарування у сьогоденні, то зрозумілим стає швидке зростання популярності ідей націонал-соціалізму та А.Гітлера як лідера нації. Критика А. Гітлером Версальського мирного договору віддзеркалювала ідеї багатьох його сучасників, які глибоко в душі погоджувалися з тезою, що мир був укладений заради того, щоб «привести до смерті двадцять мільйонів німців і знищити німецьку армію» [22].

Поширення націонал-соціалістичних ідей та наступний прихід А. Гітлера до влади у Німеччині повністю змінили геополітичну карту європейського континенту, неоднозначно вплинули на усе світове співтовариство, яке упродовж наступних десятиліть вимушене було шукати нові шляхи виходу з політичної кризи, навчаючись на власних помилках, що не дозволило уникнути Другої світової війни. Саме у міжвоєнний період був здобутий новітній досвід державного контролю над усіма сферами людського життя, вперше апробований в роки Великої війни і взятий на озброєння представниками ультраправих партій, що призвело до встановлення тоталітарних режимів в Італії та Німеччині та подальших геополітичних змін на політичній карті світу, які тривають і до сьогодні.

Загалом треба відзначити, що Перша світова війна мала дуже серйозні політичні наслідки, привела до цілого ряду революційних потрясінь і суттєво видозмінила політичну карту не тільки Європейського континенту, але й світу в

цілому. З появою першої соціалістичної держави диктатури пролетаріату – Радянської Росії, а потім СРСР – кардинально змінилася розстановка політичних і геостратегічних сил на світовій арені. За своєю роллю, значенням і наслідками період 1914-1918 рр. у повній мірі претендує на те, щоб вважати його реальним рубежем між XIX і XX століттями. Перша світова війна остаточно залишила в минулому епоху старого класичного капіталізму кінця XVIII – XIX ст. і дала відлік сучасній історії, яка характеризувалася, насамперед, співіснуванням двох антагоністичних систем – капіталізму та соціалізму, занепадом і крахом колоніальної системи імперіалізму, досягненнями науково-технічної революції і посиленням ролі різноманітних інтеграційних факторів. Цей період фактично тривав до рубежу 80-90-х років і, в свою чергу, завершився разом з розпадом СРСР та світової системи соціалізму.

Завершення Першої світової війни і революційні зміни початку XX століття мали своїм наслідком сутнісні перетворення на міжнародній арені. Вони призвели до переформатування всієї системи міжнародних відносин і започаткували новий уклад повоєнного світу, який отримав назву Версальсько-Вашингтонського.

Всього у Першій світовій війні взяло участь 38 держав з населенням понад 1,5 млрд чоловік. Загальна чисельність армій досягала 70 млн чоловік, а воєнні дії охопили територію млн кв. км. У роки війни було вбито 10 млн і поранено 18 млн чоловік. Перша світова війна мала дуже серйозні політичні наслідки, привела до цілого ряду революційних потрясінь і суттєво видозмінила політичну карту не тільки Європейського континенту, але й світу в цілому. Вироблені на Паризькій, а потім і Вашингтонській мирних конференціях у 1919–1922 рр. нові принципи міжнародного співіснування одержали назву Версальсько-Вашингтонської системи. Вона не ліквідувала всіх суперечностей, а лише тимчасово послабила старі і породила нові (між переможцями і переможеними, між країнами-переможницями, між державами Заходу та радянською Росією тощо). Головне, що у контексті підведення підсумків Першої світової війни були зафіксовані, підтверджені й закріплені системою договорів нові геополітичні зміни у Європі та світі. По-перше, припинили існування чотири великі імперії – Російська, Австро-Угорська, Німецька, Османська. По-друге, виникла низка нових європейських держав у Центрально-Східній Європі. По-третє, вперше утворилися соціалістичні радянські держави нового типу. По-четверте, були суттєво змінені, перекроєні в інтересах держав-переможниць і новостворених країн кордони в Європі. Все це принципово змінило розстановку сил як на європейській, так і на міжнародній арені й на багато десятиріч визначило нові тенденції світового розвитку, пов'язані з протистоянням між капіталізмом і соціалізмом, тоталітаризмом і демократією, колоніалізмом і національно-визвольними рухами.

Минуло понад сто років від початку Першої світової війни, яка увійшла в історію як Велика війна, однак і сьогодні відчуваємо її відлуння. Тож осмислення подій світової війни 1914–1918 рр., їхнього впливу на свідомість та психіку людини є необхідною складовою розуміння тих процесів, які нині відбуваються в нашій державі. Держава та урядові кола повинні врахувати досвід минулого та виробити адекватну стратегію подолання деструктивних

наслідків впливу війни на людську свідомість, інтеграції фронтовиків у мирне життя й захисту демократичних ідеалів і свобод.

Джерела і література

1. Астахов А. Ю. Красота форм в природе. Э. Геккель. М.: Белый город, 2016. С. 5.
2. Repington Ch. The First World War, 1914–1918. Vol. 1–2. London: Constable and Co; Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1920–1921.
3. Мартинов А. Ю. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2016. Вип. 25. С. 398.
4. Lytton N. The Press and the General Staff. London-Glasgow-Melbourne-Auckland: W. Collins Sons and Co. Ltd., 1921. 232 p.
5. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне. Москва-Ленинград: Государственное издательство. Отдел военной литературы, 1929. С. 31.
6. Bernays L. Edward. Propaganda. 159 p. Electronic book: <http://www.whale.to/b/bernays.pdf>. (доступ: 23.06.2021).
7. Сич О.І. Про долю інтелігенції в постсоціалістичних країнах // Політичні студії. Чернівці, 1997. С. 78.
8. Fussel P. The Great War and Modern Memory. London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1977. С. 21.
9. У Росії надійшли у продаж книги про війну з Україною // Кореспондент.net. 2 березня 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world-/759780-u-rosiyi-nadijshli-u-prodazh-knigi-pro-vijnu-z-ukrayinoyu> (доступ: 23.06.2021).
10. Цехновицер О. Литература и мировая война 1914–1918. М.: Художественная литература, 1938. С. 98.
11. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне. Москва-Ленинград: Государственное издательство. Отдел военной литературы, 1929. С. 60.
12. Перспективы социальной психологии. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 175.
13. Липпман У. Общественное мнение. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. С. 103–104.
14. Цехновицер О. Литература и мировая война 1914–1918. М.: Художественная литература, 1938. С. 98.
15. Такъ говорит Германия. Подлинныя нѣмецкіе документы и изреченія о германскихъ замыслахъ и поступкахъ. Петроградъ: Печатный Трудъ, 1915. С. 69.
16. Цвейг С. Статьи. Эссе. Вчерашний мир. Воспоминания европейца. М.: Радуга, 1987. С. 312–313.
17. Война и общество накануне и в период Первой мировой войны / науч. рук. В. А. Золотарёв; отв. ред. С. В. Листиков. С. 269–270.
18. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы. М.: Анобис, 1995. Т. 1. С. 28–29.
19. Цимбаев К. Н. «Дух 1914-го года»: военно-патриотический дискурс в Германии накануне Первой мировой войны // Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1914: от мира к войне: доклады и выступления участников III Международной научно-практической конференции. М.: Изд-во МНЭПУ, 2015. С. 648.
20. Fussel P. The Great War and Modern Memory. London-Oxford-New York: Oxford University Press, 1977. P. 75.
21. The War Generation: Veterans of the First World War. London: Kennikat Press, 1975. P. 23.
22. Tierney B., Kagan D., Williams L.P. Great Issues in Western Civilization. New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1992. P. 778.